

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка

Міхаела КРЕМЕР

УДК 820.Шек. – 07

**Філософська концепція природи у Шекспіра
(“Сон літньої ночі”, “Буря”)**

10.01.04 – література зарубіжних країн

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Київ

1999

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі румунської та класичної філології (секція теорії та історії світової літератури) Чернівецького державного університету ім. Ю.Федьковича, Міністерство освіти України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор

ВОЛКОВ АНАТОЛІЙ РОМАНОВИЧ,

Чернівецький державний університет

ім. Ю.Федьковича,

завідувач секції теорії та історії

світової літератури

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

ШАХОВА КІРА ОЛЕКСАНДРІВНА,

Київський університет

ім. Тараса Шевченка, професор

кафедри зарубіжної літератури

кандидат філологічних наук, доцент

ШАЛАГІНОВ БОРИС БОРИСОВИЧ,

Національний педагогічний університет

ім. М.Драгоманова, завідувач кафедри

зарубіжної літератури

Провідна установа – Київський державний лінгвістичний університет, кафедра теорії та історії світової літератури, Міністерство освіти України.

Захист відбудеться “26” жовтня 1999 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.178.02 при Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України (252001, м. Київ–1, вул. М.Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України.

Автореферат розісланий “17” вересня 1999 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

ГАЙНІЧЕРУ О.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Будь-які міркування про сказане Шекспіром завжди розміщуються між пересічним та несподіваним. Без перебільшення можна сказати, що Шекспір завжди сучасний. Принаймні в Європі, включаючи, безперечно, слов'янські культури, його творчість у навчальних закладах вивчається як програмний матеріал. Звідси стає зрозумілим значення точних інтерпретацій його творів, особливо що стосується конституювання та сучасних тлумачень головної шекспірівської проблематики, де одна з провідних позицій мала би бути закріплена за темою природи, хоча основною темою Шекспіра є, звичайно, людина, а не природа.

На противагу тематичній ситуації, притаманній літературі двадцятого століття (де природа знаходить собі місце лише на периферії сучасного світосприйняття: як абстрактне поняття, як об'єкт, редукований навколо екологічних проблем, або як “навколишнє середовище”, яке вже втратило тісний зв'язок з людиною), при аналізі драм Шекспіра впадає у вічі, що саме природі як сфері буття тут приділяється велика увага: знову й знову з'являється ключове слово *nature*, що несе у собі велике змістове навантаження. Часто природа виступає живим фоном драматичних подій, часом – активною силою, здатною втручатися в хід подій. Але, передусім, вона стає принциповою темою, яка спонукає героїв великих шекспірівських трагедій до глибоких філософських роздумів і відкриває їм орієнтири у мисленні та діях, перетворюючись, таким чином, на “ціннісну категорію”, “*Wertbegriff*” (за визначенням Г.Хойєра)¹. Отже, у даному дослідженні природа розглядається як художнє втілення філософської рефлексії автора. Така точка зору потребує специфічних рамок, а тому доречно уникати пошуків того, що несе в собі природа “*per definitonem*” чи що значить природа в епоху Ренесансу взагалі.

Якщо уявити собі тісний зв'язок, який існував за часів Відродження між сприйняттям природи і людським розумінням своєї власної сутності, то стане зрозумілим, чому тема природи є однією з найцікавіших в драматургії Шекспіра: виходячи з неї, він створює основи для психологічного оформлення своїх персонажів, ставить певні проблеми та розвиває характери. Таким чином, дана проблематика стає іманентно–центральною для всієї шекспірівської творчості. Отже, актуальність реферованої роботи базується на специфіці тематичного поєднання “Шекспір” і “природа”.

Для епохи Відродження орієнтацію на природу можна легко пояснити. Після того, як середньовічний світогляд зазнає краху, природа набуває переважно екзистенціального сенсу. Це означає, що зовнішній світ стає вихідним пунктом для нового мислення і важливим фундаментом для пояснення буття. Як свідчить розвиток філософської думки в епоху Відродження, тут закладені значні суперечності. Питання про те, наскільки людина, наприклад, сама є часткою природи, спонукало до постійних дискусій між дослідниками нарівні з філософами, політиками та, безперечно, самими митцями впродовж усього часу, вже починаючи від кінця Середньовіччя. Отже, актуальність теми природи в обраному ракурсі пов'язана саме з цими

---

¹ Heuer H. Der Geist und seine Ordnung bei Shakespeare // Shakespeare–Jahrbuch. – 1950. – Bd. 84/86. – S.51.

численними та принциповими розбіжностями. Нарешті, варто зазначити, що, як не дивно, тему природи у Шекспіра конституювали та досліджували лише декілька авторів (серед них був і Й.-В.Гете) і що здебільшого їхні погляди стали набутком історії, а висунуті ними тези сьогодні також потребують перевірки.

Для роздумів дисертанта принципове значення має той факт, що уявлення про природу є активними та рухливими сенсорно-розумовими (gedankliche) конструкціями, в протилежність раз і назавжди затвердженим і стабільним, оскільки самі погляди на природу постійно змінюються. Тому вихідним пунктом для міркувань стає питання про пізнавально-теоретичні засади, що на них спираються вислови про природу в драмах Шекспіра. Від пошуків відповідних безперечних термінів або будь-яких спроб сформулювати концепцію природи, в тому числі – природи в епоху Ренесансу, сьогодні, нарешті, слід відмовлятися, бо це не відповідає сенсу самої природи як такої, а звідси, зокрема, й шекспірівської “природи”. З цього випливає, що методика дослідження є не позитивістськи описовою, а саме інтерпретуючою. Вона дає можливість класифікувати картини природи, проте не обмежувати штучно погляду на її загальні взаємозв’язки.

Дане дослідження є певним сучасним внеском у комплексне вивчення проблематики природи у Шекспіра: літературознавча інтерпретація та філософська тематика вливаються тут одна в одну і відкривають ширший науковий кут зору на проблему.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами організації, де вона виконана. Тема дисертаційної роботи є складовою частиною тематичного аналізу ідейного підґрунтя та філософських традицій творчості Шекспіра. Вона лежить у руслі літературознавчих досліджень, які проводяться науковцями секції теорії та історії світової літератури на кафедрі румунської та класичної філології Чернівецького державного університету (№ держреєстрації 0197V014403), затверджена на засіданні Вченої ради університету від 26 лютого 1998 р. (протокол №2).

Мета і завдання дослідження:

- 1) інтерпретація картин природи, що лежать в основі двох різнорідно концептуальних драм Шекспіра;
- 2) фіксація найфундаментальніших ідейних структур і змісту цих драм, що спричинені та підпорядковані саме авторській філософській концепції;
- 3) простеження того, як Шекспір у своїй ранній творчості переважно звертався до існуючих уявлень популярної тоді філософії та науки і при створенні образів природи використовував саме їх;
- 4) огляд на базі такої інтерпретації існуючих наукових поглядів щодо шекспірівської концепції природи в зіставленні її з загальними філософськими засадами Ренесансу;
- 5) доведення того, що у драмі “Буря” автор приходять до нових поглядів на відношення між природою і людським світом, які часто випереджають погляди навіть видатних його сучасників.

Наукова новизна одержаних результатів. Тематика дисертаційної роботи відкриває специфічний підхід до творів Шекспіра і його великих тем, у центрі яких знаходиться проблематика людини як такої. Відповідно до традицій свого часу шекспірівський театр був театром світогляду з претензією на моральне виховання. Ця думка стає вихідним пунктом для дослідження

шекспірівської *ідеї природи*. Наріжним каменем роздумів дисертанта є не тільки питання про конкретні природні явища, але й про те, який висновок можна зробити при зіставленні понять “природа” і “людина” відносно шекспірівського розуміння людини та її сутності.

Робота відрізняється від інших досліджень творчості Шекспіра своєю дослідницькою позицією, яка полягає в тому, що не концепція природи повинна визначати інтерпретацію драми, а з інтерпретації драми повинна поставати концепція природи. Інтерпретація повинна не вишукувати концепцію, а зобов'язана знайти у драмі те, що в ній зображене й імпліцитно присутнє.

Об'єктом дослідження стали дві драми Шекспіра: “Сон літньої ночі” (1595) та “Буря” (1611), які визначаються саме фундаментальною тематикою природи. По–перше, дія у цих драмах відбувається майже виключно серед природи, по–друге, Шекспір саме тут надає природі неповторного живого вираження. Шляхом персоніфікації сили природи набувають конкретних образів, що дає досліднику змогу розкрити їхню суть і зрозуміти основні принципи.

Пропонується також нова, точніша засада для розуміння шекспірівської концепції природи у “Сні літньої ночі” та в “Бурі”, а також для подальшої інтерпретації його драматургічної спадщини в цілому. Мета роботи полягає не в тому, щоб детальніше викласти постулати існуючих досліджень або відомі дані на тему “природа у Шекспіра”. Це – заширока тема. Позиція автора дисертації спрямована з самого початку на інше – на аналіз “нормативності природи” у драматургії класика. Категоричність досить стандартного висновку про те, ніби у Шекспіра, особливо в комедіях та романтичних драмах, природі приписується нормативний характер, що вона сприймається як пасторальний “протилежний світ”, з якого можна вивести певні етичні критерії, в дисертаційній роботі заперечується.

Безумовно, Шекспір у своїх драмах часто спирається, використовуючи термін Інни Шаберт (1967), на “природу як норму”. Тому шекспірознавці, які намагалися викласти духовно–історичний план драм, не без підстав говорили про доктрину природи у Шекспіра чи його природну перспективу. Але встановлення нормативного характеру природи є радше загальним висловлюванням і потребує модифікації та точнішого аналізу.

Дисертація робить внесок до принципового аналізу всіх цих поглядів – так, як це відбито в концепції природи у шекспірівських драмах. Детального розгляду шекспірівської концепції природи до цього часу не існувало, тому досягнуті результати претендують на новизну.

На захист виносяться такі основні положення дисертації:

1. Детальний аналіз виявляє дві концепції природи, які можна класифікувати з філософсько–історичної точки зору.

2. Обидві концепції природи мають протилежні ідейні основи.

3. Концепція, частково викладена вже в першій великій комедії Шекспіра “Сон літньої ночі”, виразно драматизує нормативний характер природи в епоху Ренесансу, тому вже навіть тут про “природу як норму” можна говорити лише умовно.

4. Аналіз “Бурі” показує, що Шекспір відходить від будь–якої природної норми у своїй останній драмі. “Буря” є відмовою Шекспіра від переоцінки природи взагалі.

5. Обидві драми маркують ключові пункти розвитку шекспірівського розуміння природи. “Сон літньої ночі” є вихідною основою, а “Буря” – кінцевою метою. У цьому розвитку поряд з певним послабленням природного компоненту проявляється одночасне зростання протилежного компоненту, специфічної людської сфери.

6. Аналіз обох драм розкриває таку фундаментальну відмінність в оцінці природи, що не може бути й мови про єдине розуміння природи в Шекспіра чи про “природу як норму” в його творчості. Щоб визначити ставлення Шекспіра до природи, кожен драму варто дослідити окремо щодо зображуваної специфічної картини світу. Лише після цього можна звернутися до творчості взагалі. Як видно на прикладі “Бурі”, різка остаточна відмова від природи дає змогу встановити принципові ставлення до концепції природи у ранніх творах.

Практичне значення одержаних результатів полягає у формулюванні чіткої бази інтерпретації, що відкриває переконливий підхід до двох найглибших з погляду співвідношення природи та людини драм Шекспіра, а також до духовного світу митця.

Як впливає з попереднього, дисертаційне дослідження є внеском до подальшого розвитку літературознавчого аналізу проблеми природи у Шекспіра. За своєю тематикою воно споріднене з традиціями інтерпретації, які намагаються досягнути духовні (гуманітарні) засади драм. У цьому аспекті дисертація відкриває перспективи принципового характеру. Її основні положення можуть внести певну корекцію у вузівські курси з відповідної тематики.

Апробація результатів дисертації. Матеріали дослідження обговорювалися на семінарах та колоквиумах з англістики (університет м. Фрайбург, ФРН) та на засіданнях, науково–практичних конференціях і семінарах викладачів Чернівецького державного університету. Основні положення апробовані у виступах на наукових конференціях з германістики при ЧДУ (1997, 1998). За темою роботи здійснено три наукових публікації у збірниках наукових праць.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та бібліографії, яка охоплює 192 позиції. Обсяг дисертації 182 сторінки: 165 сторінок тексту та 17 сторінок бібліографії.

ЗМІСТ РОБОТИ

У “**Вступі**” викладено теоретичні засади дослідження, окреслено мету та значення роботи і, таким чином, закладено фундамент для формулювання окремих тез. Зокрема, тут подається розгорнута характеристика зміни уявлень про світ, що була притаманна шекспірівській добі, коли вже не релігійні догми, а доступний розумінню та видимий зовнішній світ в усіх його проявах, світ природних феноменів стає вихідним пунктом для нового мислення, найважливішим фундаментом для пояснення буття. Саме цю ренесансну ситуацію Кассіпер справедливо і наполегливо конституював як вихідний пункт у поступовому, проте потужному зростанні інтелектуальної ваги людської суб’єктивності, коли підкреслював, що в цю добу “і поняття “природа”, і весь предметний світ набувають нового значення. “Предмет” є тепер чимось іншим, ніж простою протилежністю і одночасно контрпроектом до “Я”, він є тим, на що спрямовані всі продуктивні, всі творчі сили “Я” і в чому лише вони знаходять своє власне випробування. В необхідності існування предмета “Я”

пізнає себе самого, пізнає силу та напрям своєї спонтанності”². Для розуміння художньої концепції Шекспіра це зауваження виявляється надзвичайно важливою позицією.

Розділ 1 “До історії дослідження проблеми” містить загальний огляд праць, які стосуються тематики дисертації. Тут характеризуються дослідження творчості Шекспіра і філософські праці, присвячені темі “природа”, особливо роботи про філософську думку епохи Відродження.

З огляду на широту тематики, пов’язані з дисертаційною роботою дослідження групуються тематично та охоплюють декілька сфер:

– Природа як загальна тема у Шекспіра

Тлумаченням тематичних аспектів шекспірівських драм у контексті поглядів на світ та історичний розвиток епохи Єлизавети присвячені передусім монографії Т.Спенсера (1942), Е.Тійярда (1943) та Й.Денбі (1948), а також роботи Е.Нолтона (1936) і Г.Паркеса (1950). Вони аналізують драми з точки зору тогочасних філософських поглядів на природу, природу як норму, та відносини людини і природи. У праці Е.Тійярда “Картина світу Єлизаветинської доби” детально розкриваються фізичні та психологічні основи елизаветинського розуміння світу. Робота Нолтона варта особливої уваги тому, що в ній теза про природу як *норму* сформульована програмно³. Н.Фрей (1957, 1965) та Ц.Барбер (1959) розвинули так звану міфічно–критичну точку зору на шекспірівські твори, розуміючи природу як певного роду антисвіт, у якому особи переживають час регенерації. Сама ж структура драм порівнювалася з елизаветинськими традиціями. Скептичну точку зору представляв Й.Котт (1964), який тлумачив шекспірівські драми, а разом з тим і їхній світ природи як вираження хаотичного та бруталного космосу з руйнівною головною тенденцією–першоосновою: “Для Шекспіра природа є настільки ж безглуздою, як закон чи звичаї. Вона глузує з почуттів, порядку та людських намірів”⁴.

– Природа у “Сні літньої ночі”

Власне тема природи у “Сні літньої ночі” користується, як не дивно, незначною увагою. Наявні дослідження займаються аналізом інших лейтмотивів, які так чи інакше все ж стосуються проблематики природи. Центральну тему творчості Шекспіра – кохання – висвітлюють, наприклад, Г.Годдард (1951), Е.Шанцер (1951), Г.Боннард (1956), Р.Дент (1964). Але ці автори концентрують свою увагу на шекспірівському сприйнятті й пародії кохання та на його ірраціональному елементі, тоді як у реферованій роботі висувається теза, що тема п’єси Шекспіра – кохання як міфічна космічна сила. Значення та спрямування фантазії як пізнавальної сили та мистецтва як її породження аналізуються у працях П.Зігеля (1953) і С.Фендера (1968). На єдність та розлад як протиставлені й динамічні елементи драми вказують Г.Годдард (1951), П.Ользон (1957), Р.Цімбардо (1963). Численні дослідження концентруються у своєму сприйнятті передусім на рівні дій, виділені елементи насправді не визначаються природними принципами, відповідно проблематика аналізується не у зв’язку з поглядами на природу, а як самостійна тематична

² Cassirer E. Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance. – (2. Aufl. – Studien der Bibliothek Warburg Bd. 10. – Leipzig: Teubner, 1927). – Fotomech. Nachdruck. – Darmstadt: Wiss. Buchges., 1963. – S.151.

³ Knowlton E.C. Nature and Shakespeare // PMLA. – 1936. – Vol. 51. – P.719.

⁴ Kott J. Shakespeare heute. – München: Langen, 1964. – S.259.

сфера, обмежуючись досить абстрактними рамками. Натомість дисертаційне дослідження доводить тезу, що Шекспір створив *дифузне* поняття реальності як найважливішу частину світосприйняття, як фундаментальний метод свого розуміння світу природи. Принциповими проблемами рецепції, функціями ілюзії та сну у драмі займалися, наприклад, С.Гоман (1969), Ц.Лайон (1971), Й.Кальдервуд (1971). Вони особливо наголошували на шекспірівській концепції двозначності реальності. Праця Гомана цікава висновком, що Шекспір драматизує ідею епохи Ренесансу про те, що життя, раціональна дійсність є лише сном, “ілюзією вищої дійсності по той бік емпіричного сприйняття”⁵.

– Природа в “Бурі”

Дисертаційне дослідження висуває тезу, що “Буря” є уособленням екзистенціальної ситуації людини, так би мовити, драматизацією її серединної позиції у природному ланцюжку буття. Більшість же досліджень “Бурі” і тут обмежується вузкою перспективою. Образ Калібана характеризується Т.Спенсером (1942), Ф.Кермоде (1954), Й.Філіпсом (1964), Р.Генце (1972), В.Роккетом (1973) як темна та нерозвинута частина людської природи, в той час як особа Аріеля інтерпретується, навпаки, як людський духовний елемент. Магію Просперо як мистецтво, а разом з тим як паралель до діяльності самого Шекспіра досліджували С.Сісон (1958), Р.Еган (1972), С.Гоман (1973), К.Бергер (1977). Велику увагу привертає також моральний компонент драми у роботах Ф.Давідсона (1963), Д.Джеймса (1967), Г.Курзена (1968), П.Гранта (1976, 1983), К.Корфілда (1985), які досліджували, перш за все, сили, що спричинили зміну внутрішньої сутності героїв. Останній з названих розглядає процес пізнання у Просперо як гріке повернення до реалістичних поглядів на світ природи⁶. Отже, широта багатьох наукових інтерпретацій “Бурі” охоплює як позитивні релігійно-філософські, так і тверезо-реалістичні та навіть песимістичні підходи.

Нарешті, романтичні, ірреальні та чарівні елементи “Бурі” аналізували Г.Фельперін (1967), Н.Райт (1977), Г.Словер (1978).

– Природа як тема епохи Відродження

Підґрунтя філософського спрямування теми “природа” та шекспірівське уявлення про суть людини можна пояснити на основі найважливіших елементів тогочасного мислення, тогочасної філософської думки. Серед численних дослідників класиками вважаються Й.Буркгард (1860), Е.Кассіер (1927, 1953), П.Крістеллер (1974, 1986), які виклали питання про самоусвідомлення людини в епоху Відродження, про пізнавально-теоретичний фундамент, тобто ідейно нове призначення світу природи та людини в епоху Ренесансу та про духовно-культурний розвиток гуманізму.

У дисертаційному дослідженні детально аналізуються й інші праці, які стосуються історичного та філософського розуміння природи.

Зауважимо, що, безперечно, існує також східнослов'янська традиція сприйняття Шекспіра, де питання шекспірівської “природи” посідають неабияке місце. Справедливість тези реферованої дисертації про наскрізність та іманентний характер авторської рефлексії про природу влучно підсилюється

⁵ Homan S.R. The Single World of “A Midsummer Night's Dream” // Bucknell Review. – 1969. – Vol. 17. – P.83.

⁶ Corfield C. Why Does Prospero Abjure his “Rough Magic”? // Shakespeare Quarterly. – 1985. – Vol. 36. – P.48.

висловом Д.Затонського стосовно шекспірівських комедій “оптимістичного” періоду, серед яких дослідник згадує й “Сон літньої ночі”: “Й для автора, й для героїв ніби нема нічого неможливого, нічого недоступного. Вони діють у згоді зі своєю природою, з природою взагалі, з Природою з великої літери, яка, якщо не благодатна, то напевно прекрасна”⁷. Всі дослідники радянської доби, хто в той чи інший спосіб торкався означеної тематики в творах геніального драматурга (О.Анікст (1964), М.Алексєєв (1965), Ю.Левін (1974), М.Морозов (1954), Л.Пінський (1971), І.Рацкій (1974), О.Смірнов (1957), М. і Д.Урнови (1964) тощо), робили це у відповідності до звичної для себе філологічної традиції – розглядаючи його творчість відносно гуманістичної традиції. Зміна функції “природи” в порівнянні “Сну літньої ночі” з “Бурею” (щоправда, з іншими, ніж у реферованій роботі, акцентами) була відмічена О.Смірновим. Щодо найвідомішого з радянських коментарів до “Бурі”, який належав О.Аніксту, то він трактував природу в дусі визначеної вище європейської традиції.

Розділ 2 “Тематика природи в епоху Ренесансу” подає загальний огляд найважливіших духовно–історичних засад проблематики природи в епоху пізнього Ренесансу. Особлива увага приділяється співвідношенню загального та природничого елементів, а також літературним традиціям, які стали теоретичним та практичним підґрунтям під час змалювання картин природи у шекспірівських драмах. Подано широку характеристику зображення природи у творчості Шекспіра взагалі.

На початку розділу пояснюються пізнавально–теоретичні основи нового мислення епохи Ренесансу. Його головною особливістю став антропоцентризм, який проявлявся у всіх сферах життя і внаслідок якого гуманізм зміг розвинути свою відому концепцію людини, що базувалася, в першу чергу, на людській індивідуальності та свободі.

У роботі продемонстровано, як з антропоцентричної перспективи виникає нове уявлення про природу. Якщо в часи середньовіччя вона мала лише символічне значення, в нових умовах природа стає об’єктом захоплення, дослідження та досвіду. Поза точними природознавчими дослідженнями популярний підхід до природи переважно спекулятивний. Відповідно до античної філософії природа сприймається як автономна та одухотворена божественна верховна сила, в ланцюжку буття якої людина займає центральне місце. Уявлення про надмогутню природу зумовлюють переважну оцінку природи як найважливішого вихідного пункту людського саморозуміння.

Виходячи з таких уявлень про природу, в розділі подано огляд проблематики природи у творчості Шекспіра взагалі. Стосовно розумового структурування тематики природи у Шекспіра зрозумілим ґрунтом є визнаний класичним поділ на дві її сфери – “природа людини” та людина в “суспільстві” чи будь–якому природному оточенні⁸. Встановлюється, що уявлення автора про природу мають більш широкий спектр варіацій. Природа виступає або як фон, декорація, або як сила, що вривається у хід подій, або як тема філософського відступу. Із дослідження випливає: тема природи – одна з формоутворюючих

⁷ Затонский Д.В. Реализм – это сомнение? – К.: Наук. думка, 1992. – С.39.

⁸ Див.: Moorman F.W. The Interpretation of Nature in English Poetry from Beowulf to Shakespeare. – Quellen und Forschungen zur Sprach- und Culturgeschichte der Germanischen Völker Bd. 95. – Strassburg: Tübnner, 1905. – S.351–362.

серед шекспірівських тем, і подана вона у різноманітних жанрових варіаціях. Від початку до кінця єдиної картини природи у спадщині Шекспіра принципово не існує.

Розділ 3 – “Концепт природи у “Сні літньої ночі”. Виходячи з дослідження пізнавально–теоретичного фундаменту зображуваного в творі світу, послідовно розробляється питання сприйняття природи у драмі, причому аналіз здійснюється від нижчого, фізично відчутного рівня до духовних величин, притаманних світові природи.

Після короткого огляду змісту комедії закладаються ідейні основи для детальної інтерпретації. Вони полягають у першій концепції драми як любовної комедії. Висвітлюється питання тогочасної філософії кохання, за якою кохання розуміється як універсальний принцип, як частина божественного порядку “*ordo amoris*”. З цього випливає підґрунтя драми, на основі якого містична сила “кохання” зображена за допомогою персоніфікації природи.

Як передумову дослідження подано аналіз пізнавально–теоретичних засад, на яких Шекспір базує свій світ уявлень у комедії “Сон літньої ночі”. Встановлено, що з самого початку ці засади спекулятивні, сповнені фантазіями та надмірною уявою і суперечать “*ratio*”. Пояснюється, що творча уява відіграла центральну роль також і в часи Єлизавети, коли були достатньо виражені як негативна сторона фантазії – відрив від реальності, так і її позитивна сторона – можливість зазирнути до вищої сфери істини. Отже, фантазія та уява стають у даному випадку інтелектуальною основою для розуміння світу.

Висвітлюються уявлення про природу, її будову, які лежать в основі драми. Відповідно до спекулятивної картини світу вони характеризуються не природознавчими знаннями, а висновками за аналогією. Принципова аналогія встановлюється при цьому між людським світом та системою космосу. Причому, останній отримує всі ознаки птолемеївського космосу: поділ на ієрархічну систему простору і сил з духовними початками, планетами й асоційованими з ними богами на чолі ієрархії та проміжними істотами – ельфами на землі.

Встановлено, що висновки за аналогією робляться і стосовно внутрішнього стану природи. Античні уявлення про світовий дух, про “*anima mundi*” тематизовані у “Сні літньої ночі”. Космічні сили – не абстрактні “потенції”, а одухотворені істоти. Чітко представлене і відоме уявлення Емпедокла, за яким “любов” та “ненависть” керують природою як духовні верховні сили, що спричиняють динаміку у Всесвіті. Таким чином, все внутрішньо споріднене і взаємопов’язане.

Розглядається питання, як у спекулятивній картині світу з її прагненням до пояснень розвивається система образів–персонажів, за допомогою якої природа одухотворюється та матеріалізується. Відповідно до народних вірувань епохи Єлизавети незрозумілі явища приписуються у “Сні літньої ночі” діям ельфів. Вони репрезентують основні принципи природи – “порядок” та “любов і родючість”. Самі ельфи виступають як персоніфікація сил природи та духовні феномени.

Доводиться, що з думки про впорядкований, динамічний космос, який прагне до гармонії, та про універсальний часовий порядок випливає переконання про етичний порядок. Він керує природою, і така закономірність є одночасно моральним порядком зі скеруванням на найвищу ціль – на добро.

Його правила стосуються життя в цілому, способу життя, яке природа бере під свою охорону.

На завершення цієї частини дослідження демонструється, що уявлення про етичний порядок врешті–решт виливається у таємничий характер природи та у святість, яка приписується їй на трансцендентному рівні. Тому світ природи у “Сні літньої ночі” поділений надвоє, він – у двох сферах існування: світській та божественній, яка недоступна людському розумінню. За природою ж визнаються властивості божественної, всеохоплючої та нормативної сили.

Отже, у цій частині зроблена класифікація картин природи та дана інтерпретація загальної шекспірівської концепції. Констатуємо такі результати:

1) Якщо скласти всі елементи зображення природи у “Сні літньої ночі” та вивести з них головні тези, то постає картина природи, яку називають класичною природничо–містичною картиною світу. На відміну від природно–історичної чи природно–механістичної картини світу, її пізнавально–теоретичною базою є міфічне осмислення. Його витвори в основі своїй є спіритуальними, далі – символічними і необ’єктивними;

2) Що стосується місця людини в природі, то використовується класична точка зору античної космології та філософії. Це популярні уявлення про те, що призначення людини визначається природою, уявлення про природу як про всеперемагаючу силу, якою перейняте розуміння людини і від якої воно залежне. У такій схемі і людина – природа, частина природи, цілковито природна істота, яка живе в рамках законів природи;

3) Було б неправильним робити поспішні висновки за аналогією між зображеними тут поглядами на природу та шекспірівським сприйняттям. Сама драма занадто чітко критикує такі погляди. За допомогою іронічного дистанціювання шекспірівська критика націлюється, власне, на відсутність об’єктивного, чітко диференційованого визначення реальності. Звідси можна зробити висновок, що Шекспір у своїй драмі формально підхоплює погляди на природу елізаветизму, але в принципі пізнавально–теоретичний фундамент епохи ставиться ним під сумнів;

4) Драматизована містична картина природи у “Сні літньої ночі” задумана як погляд назад, як уявлення про природу, які *колись* існували, ідейні основи яких закладені в античний період і тягнуться через середньовіччя аж до Ренесансу. Повсякденна реальність кінця XVI століття з його політичними, суспільними та господарськими змінами відзначена вже іншим, не таким містичним способом мислення;

5) Оскільки через критику пізнавально–теоретичних основ світогляду загальні уявлення про природу ставляться під сумнів, то драма вже сама по собі підкреслює відносність тези про “природу як норму”, а також уявлень про природу як першочерговий, вихідний рівень людського існування. Варто зазначити, що таке сприйняття стоїть в центрі драми, тому що протилежні думки у творі ще не розвинуті.

У розділі 4 “Концепція природи у “Бурі” дослідження просувається від предметного до філософського рівня у сприйнятті світу природи. Відповідно до алегоричної концепції драми саме філософський рівень несе головне змістовне навантаження твору.

Після короткого огляду змісту драми подано її інтерпретацію. При цьому висувається теза, що Шекспір написав “Бурю” саме з метою конституювати тему природи. Принципово створюється констеляція образів–

персонажів, споріднених зі стилем мораліте, серед яких людина повинна утвердити себе в боротьбі з протилежними силами.

Знову ставиться питання про пізнавально–теоретичний фундамент поглядів на природу. Можна встановити, що ці погляди в “Бурі” відрізняються з кількох позицій від таких поглядів у “Сні літньої ночі”. Принциповий кут зору на природу в останній драмі Шекспіра – тверезий та об’єктивний, за винятком головної дійової особи, яка характеризується магично–спекулятивним світоглядом. Сила уяви та фантазія дали місце спостереженню.

Важливим є той факт, що уявлення про властивості природних феноменів відрізняються від традиційних поглядів епохи Ренесансу за всіма пунктами. Тут уже відсутні такі елементи, як космічна ієрархія чи світовий дух. Моральні та етичні компоненти також зникають.

Детальний аналіз обох драматичних персонажів – Аріеля та Калібана – дозволяє стверджувати, що Шекспір створив дві конкретні персоніфікації природи. На противагу ельфам у “Сні літньої ночі”, вони репрезентують не окремі феномени, а цілісні дві сфери природи. По–перше – нечуттєву природу, духовну сторону природи, демонічні й спіритуальні сили та притаманні їм закони. По–друге – чуттєву природу, матеріальну і одухотворену, ту, до якої можна доторкнутися.

На противагу драмі “Сон літньої ночі”, у якій шекспірівське зображення природи з самого початку спрямоване на пояснення зовнішніх природних феноменів, у “Бурі” тематизуються іманентні природі принципи дії і протиставляються специфічним людським властивостям.

Детально пояснюються – відповідно до сприйняття Шекспіра – головні відмінності між природними та людськими істотами. Природа є принципово і без винятків передумовою статичного існування без власного розвитку. Людина ж відрізняється від природної статичності своєю диспозицією до свободи волі. Оскільки людині бракує очевидного розуміння власної сутності, вона має можливість для індивідуального розвитку. Детально проаналізовано, як Шекспір зображує внутрішні людські норми та совість як напрямок для реалізації такого розвитку.

Широко пояснюється шекспірівська концепція головних героїв. З огляду на зазначені внутрішні спрямування, ця концепція є втіленням людських якостей та чеснот і стоїть традиційно в центрі нормативної поведінки. В першу чергу йдеться про милосердя та любов до ближнього. Це стає зрозумілим з точки зору філософії кохання в епоху Ренесансу. Міранда виступає носієм найважливіших чеснот – милосердя та співчуття.

Образ Фердінанда тлумачиться як втілення поміркованості та стриманості, ці чесноти також найтісніше пов’язані з нормативною поведінкою. Показано: Шекспір цінує комбінацію обох цих якостей – співчуття та поміркованості – як найвищу людську чесноту.

Висувається теза, що Шекспір написав свою “Бурю” як модель етично правильної поведінки. Протиставляючи природу і людську поведінку, він розвиває цю тему вшир. У центрі його розмірковувань стоїть проблематика людської особистості, саме їй присвячено останній твір письменника. Але ця тема концентрується навколо проблематики природи. Доводиться і розкривається шекспірівський постулат, що людина повинна реалізувати свої здібності в першу чергу задля добра суспільства, а не в абстрактній природознавчій діяльності.

Отже, зроблена спроба підсумувати концепцію природи Шекспіра та зробити інтерпретацію його загальних поглядів щодо цього питання. Отримано такі висновки:

1) На противагу картині природи у “Сні літньої ночі”, класифікація останнього шекспірівського втілення природи є досить складною, оскільки вона виявляється лише в дефініції “ex negativo”. Про саму природу немає жодних позитивних висловлювань. Безперечно лише теза, що природа — усталена система, в якій всі істоти рухаються на основі притаманної їм внутрішньої закономірної динаміки. Людина ж є винятком з цієї системи. Природа як ціле не є одухотвореною, але і не є трансцендентним компонентом. Тут можна вказати на паралелі до тлумачень природи філософською антропологією, яка сприймає природу як першооснову, як початкову сферу буття, з якої може розвиватися специфічний людський світ, другий світ культури та історії;

2) Шекспірівська “Буря” — це відмова від уявлень про людину як “природу”. За своєю сутністю людина походить з природи, але завдяки своїм здібностям вона має призначення змінювати цю сферу та створювати форми існування, що відповідають її можливостям;

3) “Буря” відходить від принципової критики абстрактного природознавчого дослідження. У центрі твору стоїть той факт, що природознавча методика використовується у суперечливих випадках також і в міжлюдській сфері, але втрачає специфічно людські компоненти;

4) У “Бурі” Шекспір принципово змінив перспективу. Якщо в “Сні літньої ночі” ставиться питання про сутність природи, то в “Бурі” — про сутність людини. З такої перспективи впливає нова оцінка природи та людини. Оскільки людська сутність не відповідає сутності природи, то про єдиний загальний нормативний характер природи не може бути й мови.

У “**Висновках**” відображені головні результати дослідження на базі порівняння двох драм, які інтерпретуються у комплексі їхніх взаємозв’язків.

В порівнянні між собою “Сон літньої ночі” та “Буря” розробляють тему природи надзвичайно контрастно. Власне кажучи, в аспекті формування шекспірівської філософської концепції природи це є два зразки протилежних, взаємовиключних уявлень про природу.

Таким чином, шекспірівська концепція природи зазнає кардинальної трансформації. Вона полягає в типовій для Ренесансу зміні перспективи письменницького зору: від суб’єктивного способу споглядання до об’єктивного. “Сон літньої ночі” відбиває спекулятивний вихідний пункт, “Буря” — кінцевий об’єктивний.

У такій суперечності проявляється ще й сьогодні не з’ясоване остаточно ставлення епохи Ренесансу до природи. Однак видно, що природа сприймається як центральна життєва сфера. Уявлення про неї відзначаються суттєвими антагонізмами.

У межах концептуальних змін відбувається перехід від надмірного наголошення на ролі природи як сили існування до відмови від природи як важливої для людини величини. Поряд з цим, підвищується вага специфічно людського існування та людських можливостей.

Лише в “Бурі” драматург приходить до такого чіткого та нового оцінювання природи. Ще в його великих трагедіях (так само й в інших за жанровими ознаками творах) є багато паралелей зображенню природи в “Сні літньої ночі”. Характерною для трагедій є відсутність трансцендентного

компоненту в природі. Уявлення про природу як вихідний пункт, навіть якщо воно використовується лише для зображення негативної соціальної поведінки героїв, там ще присутнє.

Розвиток шекспірівської концепції вирізняється бажанням дійти такого розуміння природи, яке дійсно відповідало б людській сутності. На відміну від, наприклад, Монтеня, Макіавеллі чи пізніше Гобса, Шекспір не задовольняється лише визнанням за людиною особливого місця, а завершує свою творчість чітким наголошенням саме на вищій ролі людського компоненту. І, таким чином, десакаралізуючи природу, рішуче і свідомо підкорює її гуманістичній доктрині, чим докорінно змінює напрям художньо-філософських пошуків істини.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Кремер М. “The Rarer Action is in Virtue”: шекспірівська “Буря” як драма самоідентифікації // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип.12 (3). Германська філологія: Збірник наукових праць. – Чернівці: ЧДУ, 1997. – С.156–165 (0,6 др.а.; німецькою мовою).
2. Кремер М. Поетичні варіації на філософську тему: “Природа” у шекспірівській драматичній творчості // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 15 (4). Германська філологія: Збірник наукових праць. – Чернівці: ЧДУ, 1997. – С.132–137 (0,4 др.а.; німецькою мовою).
3. Кремер М. Маньєристична картина природи в “Сні літньої ночі” // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 27 (5). Германська філологія: Збірник наукових праць. – Чернівці: ЧДУ, 1998. – С.171–181 (0,7 др.а.; німецькою мовою).

АНОТАЦІЯ

Кремер М. Філософська концепція природи у Шекспіра (“Сон літньої ночі”, “Буря”). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.04 – література зарубіжних країн. – Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, Київ, 1999.

Дисертацію присвячено дослідженню філософської концепції природи у Шекспіра. Аналізується пізнавально-теоретична база сприйняття природи в драмах: від дослідження реальної дійсності до духовно-філософського осмислення природи. Концепція Шекспіра має у “Сні літньої ночі” ірраціональний характер, у “Бурі” – об’єктивний, в основі якого природничо-наукове сприйняття. Висувається теза, що природа є загальним важливим пунктом змісту драм. У творчості письменника відбувається зміна ставлення до ідеї та значення природи порівняно з тогочасною філософією: від позитивної оцінки природи до відмежування від неї в “Бурі”. Вироблено систематизацію поглядів Шекспіра на природу.

Ключові слова: Шекспір, природа, філософська картина природи, світогляд Ренесансу.

SUMMARY

Krdmer M. Shakespeares Philosophical Concepts of Nature (“A Midsummer Night's Dream”; “The Tempest”). – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology by Speciality 10.01.04 – Literature of Foreign Countries. – Institute of Literature named after T.G. Shevchenko NAS of Ukraine, Kiev, 1999.

The given dissertation presents the investigation and interpretation of Shakespeare's philosophical concepts of nature, his understanding of nature on a level that reaches beyond nature's outward physical phenomena to the question for the constituents of the relationship between the human and the natural world.

Contrary to the modern, simply mechanical view, the Renaissance often perceives nature as man's counterpart, as a means to provide a spiritual background after the mediaeval world picture with its theological basis has fallen apart. Although various concepts of nature exist with the beginning of modern times, the main view that is generally related to the Renaissance concentrates on the close relationship between human and natural world, between the microcosm of mankind and the macrocosm of the universe. A view on Shakespeare's concept of nature therefore touches his understanding of man. The given dissertation provides insight into the author's most essential philosophical thoughts and into a general understanding of his work.

Shakespeare's view of nature can be analyzed best in those plays where the natural world not only serves as a background for the action on stage, but where its inherent forces are directly personified as dramatic figures. Therefore, the objects of examination are the first major comedy “A Midsummer Night's Dream” (1595) and Shakespeare's last work, the pastoral romance “The Tempest”(1611).

The dissertation fixes and interprets the contents of the philosophical views of nature that can be found in the two plays. In contrary to previous research on Shakespeare's nature, the respective investigations do not set up a catalogue of the natural phenomena that can be found in the plays or only trace popular elements of the Elizabethan world picture. Instead, the intellectual means used by the dramatic figures for the construction of their world view serve as the basis of the concept. This method allows insight into the spiritual dimension of nature.

Concerning Shakespeare's view of nature, the given dissertation presents the following result: Contrary to the popular thesis held by Shakespeare scholars, it is shown that not even in his comedies or late plays Shakespeare thoroughly perceives nature as a realm of regeneration or ethic values. Therefore, the common understanding that nature in his work is endowed with a normative character proves weak and has to be investigated separately for each play. Instead of speaking of a single Shakespearean view, a close analysis shows that the author makes use of many different concepts that sometimes exclude each other. Especially “The Tempest” conveys an understanding that questions the previous thoughts of his plays where nature functions as a fundamentally positive aspect.

Within this context, the dissertation holds the following thesis:

- 1) A precise investigation of the two plays shows two concepts of nature that

can be classified within a philosophical and historical framework; “A Midsummer Night's Dream” dramatizes the classical picture of a mythical understanding of nature while “The Tempest” perceives nature according the very modern view of philosophical anthropology with its unique and outstanding focus on the human sphere;

2) Both views result from contradicting intellectual concepts: the first is imaginative and mainly makes use of the intellectual capacity “fantasy” the second is rational and operates on an analytical basis;

3) On this fundament, the analysis shows that already in the colourful classical Renaissance view of “A Midsummer Night's Dream” Shakespeare operates with such discrepancies that one can only partly accept the popular dogma of given natural ethics. Its truth is transferred to the realm of fantasy and wonder;

4) The analytic view of “The Tempest” shows that at the end of his life Shakespeare has turned away from the idea of a close relationship between man and nature. Instead he states the differences that separate the human from the natural world and that urge mankind to find its own particular identity beyond the natural world. “The Tempest” can therefore be perceived as Shakespeare's thesis against any irrational conception of man. However, Shakespeare does not sympathize with a modern positivist view. Contrary to the thesis of modern science where the position of man in creation is also annihilated, the author explicitly stresses the uniqueness of the human being *in* nature. Thus developing his own individual point of view, Shakespeare's statement on nature is opposed to the popular scepticist philosophy of his time (e.g. Montaigne, Machiavelli or Hobbes).

5) Both plays function as milestones in Shakespeare's development of the idea of nature, “A Midsummer Night's Dream” being a vivid play of the optimistic period of the beginning that anticipates popular philosophy, and “The Tempest” being the result of deep individual philosophical thought. In Shakespeare's dramatic work, the idea of nature develops towards a decline of the importance of nature itself and thus towards the importance of the human world.

nature or the popular idea of nature as a principal ethical value. To find the author's definition of nature, one has to first find the underlying concept of each play. Only from there it is possible to take a glance at the overall idea of Shakespearean nature. But it is essential to state that since with “The Tempest” Shakespeare vehemently turns away from popular science, the analytic concept of the last play and the author's seriousness in dealing with the topic prove the fundamental ideas of his earlier plays comparatively weak. This final position must be taken into consideration when speaking of Shakespearean nature on a general level.

With these results the given dissertation has found a new and conclusive insight into two of the major Shakespearean plays as well as into the author's philosophical worldview as a whole.

Key words: Shakespeare, nature, philosophical view of nature, Renaissance world view.

АННОТАЦИЯ

Кремер М. Философская концепция природы у Шекспира (“Сон в летнюю ночь”, “Буря”). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.04 – литература зарубежных стран. – Институт литературы им. Т.Г.Шевченко НАН Украины, Киев, 1999.

Диссертация посвящена исследованию философской концепции природы у Шекспира. Анализируется познавательнo–теоретическая основа восприятия природы в драмах: от исследования реальной действительности до духовно–философского осмысления природы. Концепция Шекспира в “Сне в

летнюю ночь” носит иррациональный характер, в “Буре” – объективный, содержащий в основе природно–научное восприятие. Выдвигается тезис, что природа является общим важным пунктом содержания драм. В творчестве писателя происходит изменение отношения к идее и значению природы в сравнении с философией того времени: от позитивной оценки природы к отмежеванию от таковой в “Буре”. Произведена систематизация взглядов Шекспира на природу.

Ключевые слова: Шекспир, природа, философская картина природы, мировоззрение Ренессанса.